

УДК 343.985

Н. В. Павлюк, кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору проблем криміналістичного дослідження організованої злочинності та корупції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ПІД ЧАС ФІКСУВАННЯ ПОКАЗАНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті висвітлено особливості психіки неповнолітніх, які мають вплив на їх показання під час допиту, а також висвітлено значення науково-технічних засобів для забезпечення можливості повного і достовірного фіксування інформації, що надходить від неповнолітніх. Викладено певні рекомендації для вдосконалення законодавства України, яке регулює порядок застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітні, проведення допиту, психологічні особливості, технічні засоби, фіксування показань.

Підвищення ефективності розслідування злочинів та встановлення істини у кримінальному провадженні залежить від використання під час проведення досудового розслідування сучасних науково-технічних засобів, що значно розширює можливості слідчого під час збирання та фіксування доказової інформації. Не є винятком і така процесуальна дія, як допит.

Фіксування доказів є найважливішим елементом їх збирання. З урахуванням значущості показань для розкриття злочину важливого значення набувають повнота, достовірність відображення в процесуальному документі інформації, що надходить від свідка, потерпілого, підозрюваного. У низці випадків викривлення інформації, яку надають учасники процесуальної дії, пов'язане зі складним механізмом одержання її допитуючим. Даний механізм має багатоланковий характер (сприйняття – передавання – сприйняття –

фіксування). Помилки в кожному елементі структури призводять до суттєвих викривлень інформації¹.

Кримінальний процесуальний закон передбачає три форми фіксування кримінального провадження, двома з яких є протокол та носій інформації, на якому за допомогою науково-технічних засобів зафіксовані процесуальні дії (ст. 103 КПК України). Протокол є основним засобом фіксування показань неповнолітнього свідка і потерпілого, підозрюваного, в якому відбиваються хід і результати допиту. Однак, якщо допит фіксується за допомогою науково-технічних засобів, то текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден із учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. До протоколу додається носій інформації, на якому зафіксовані показання допитуваного (ч. 2 ст. 104 КПК України). Аудіо-, відеозапис є додатковими засобами фіксування, що забезпечують повноту протоколу допиту й адекватність тлумачення слідчим одержаної інформації (п. 3 ч. 2 ст. 105 КПК України)². Усе частіше у кримінальному провадженні як речові докази залучаються фонограми і відеозаписи, виконані за допомогою цифрових пристроїв. Перевага цифрових звуко- і відеозаписуючих пристроїв полягає в тому, що різко знижуються габаритні параметри, підвищується мобільність процесу запису, має місце простота застосування пристроїв³. Окрім того, указані науково-технічні засоби максимально використовують переваги різноманітних засобів при закріпленні і збереженні інформації, скорочують час її аналізу. Зазначені засоби дозволяють не лише повно і точно зафіксувати показання допитуваної особи, а й краще

¹ Финогенов Н. А. Фиксация вербальной информации: процессуальный и криминалистический аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. А. Финогенов ; Саратов. гос. акад. права. – Саратов, 2010. – С. 3.

² Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Право, 2012. – С. 60–61.

³ Роман А. И. Цифровые записи как вещественное доказательство в судебном-следственной и экспертной практике / А. И. Роман, Л. Ю. Фатеева, О. И. Брендель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / редкол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 10. – С. 364.

організувати роботу слідчого, прокурора і судді¹. Отже, широкі можливості таких сучасних науково-технічних засобів, як цифрової аудіо- та відеоапаратури, переконливо свідчать про доцільність їх застосування у процесі одержання вербальної інформації під час проведення розслідування у кримінальному провадженні. Особливо під час допиту неповнолітніх осіб використання цих засобів набуває характеру однієї з необхідних обов'язкових умов, що забезпечує високий рівень досудового розслідування та судового розгляду². Слід зазначити, що серед учених-юристів не вироблено єдиної думки щодо доцільності ведення протоколу саме під час допиту неповнолітньої особи. На наш погляд, розумною є позиція Р. С. Белкіна, який не рекомендує в процесі допиту заносити показання неповнолітнього до протоколу. Він вважає за доцільне заповнювати протокол після закінчення процесуальної дії³. У той же час ігнорування слідчим можливостей сучасних технічних пристроїв у ході допиту і протоколювання показань після його закінчення несе в собі негативний момент, а саме: оформлення протоколу спиратиметься на пам'ять слідчого і його чернетку, що була зроблена під час допиту, а це може викривити показання неповнолітнього, не відповідатиме специфіці їх викладення допитуваним, у зв'язку з чим одержані дані не зможуть бути враховані як доказ у кримінальному провадженні.

Одержання показань від неповнолітніх пов'язане з наявністю специфічних рис їх психіки. Незважаючи на відмінність положення в кримінальному провадженні таких осіб, як неповнолітній підозрюваний, потерпілий і свідок, а також на предмет їх допитів, зміст

¹ Сокиран М. Ф. Питання застосування звуко-, відеозапису у сфері доказування по кримінальних справах / М. Ф. Сокиран // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – Ч. 2. – С. 225.

² Удалова Л. Д. Науково-технічне забезпечення отримання вербальної інформації / Л. Д. Удалова // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності : тези доп. та повідомл. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Вид. присвячене пам'яті проф. А. Я. Дубинського. – К. : Атіка, 2009. – С. 436.

³ Аверьянова Т. В. Криминалистика : учебник / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2005. – С. 895.

останніх має багато спільного. Деякі психологічні риси неповнолітніх можуть перешкоджати одержанню повних і достовірних показань¹. Вікові та психологічні особливості неповнолітнього найяскравіше проявляються під час допиту та впливають на формування його показань². Відсутність досвіду або його невелика кількість призводить до нерозуміння переносного значення ситуації, слів, а звідси – викривленого тлумачення всіх фактів³. У зв'язку з цим слід указати, що саме велике значення участі особистості неповнолітнього в процесі формування показань і визначає ту специфіку, яка не спостерігається в показаннях повнолітніх осіб⁴.

На етапі відтворення неповнолітніми інформації найбільш часто виникають проблеми, які призводять до втрати інформації або її викривлення. Серед зазначених проблем можна назвати такі: а) схильність неповнолітнього до більш докладного опису таких обставин, які він сам вважає найважливішими, і менш докладного – другорядних, з його точки зору, обставин. Разом із тим реальне значення тих чи інших обставин для доказування у кримінальному провадженні може бути зовсім іншим; б) прагнення неповнолітнього поєднати у своєму уявленні окремі факти, об'єктивно не пов'язані між собою; в) відносно невелика його здатність систематизувати сприйняту інформацію; г) спрощення й об'єднання змісту відомостей, які має неповнолітній⁵.

Значну складність являє собою передавання у протоколі мови свідків або потерпілих молодших вікових груп (дошкільного і молодшого шкільного віку). Це пов'язано з особливостями їх психіч-

¹ Шмиголь Т. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми / Т. Шмиголь // Підприємництво, госп-во і право. – 2007. – № 8. – С. 135.

² Сафин Н. Ш. Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве (процессуальный и криминалистический аспекты проблемы) : монография / Н. Ш. Сафин. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1990. – С. 66.

³ Дубравська Д. М. Основи психології : навч. посіб. / Д. М. Дубравська. – Л. : Світ, 2001. – С. 100.

⁴ Внуков В. Психология и психопатология свидетельских показаний малолетних и несовершеннолетних / В. Внуков, А. Брусиловский. – Харьков : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1929. – С. 19.

⁵ Вуколов В. К. Производство по делам несовершеннолетних / В. К. Вуколов. – Ростов-н/Д : Изд-во Акад. МВД СССР, 1982. – С. 53–54.

ного розвитку, невеликим словниковим запасом, специфікою позначення предметів та явищ. Недосконале володіння своїм голосовим апаратом та недостатній розвиток мовного слуху спричиняє проблеми звуковимовляння. Нерідко мовні висловлювання неповнолітнього дошкільного віку вимагають «розшифрування», особливо коли він намагається розповісти про те, що не спостерігає в даний момент, а також під час опису складних для його розуміння явищ. Мова таких допитуваних часто рясніє повтореннями, що посилюються, порушенням звичайного порядку слів, окличними зворотами, уривчастими конструкціями, гіперболами тощо, тобто всіма стилістичними формами, які виступають проявом емоційності. У молодшому шкільному віці також є ще чимало дефектів в усному мовленні (шепелявість, заміна одного звука іншим, заїкання, картавість тощо), які ускладнюють розуміння їх висловлювань. Вживання допитуваними молодших вікових груп словесних міркувань зовсім не означає, що вони мислять за допомогою абстрактних понять. Дуже часто значення слів, що вживаються ними, суттєво відрізняються від значень слів дорослої людини. Отже, неправильне вимовляння окремих слів, безлад при викладенні події, порушення порядку слів у реченні не сприятиме правильному розумінню інформації. Іноді, захоплено переказуючи яку-небудь подію, неповнолітні мимоволі вносять до неї доповнення від себе, збагачують вигаданими подробицями. Це – яскраве свідчення переплетення фантазії з реальністю, причому допитуваний і сам щиро вірить у те, що саме так було. Як свідчить юридична практика, навіть до чотирнадцяти років неповнолітні ще не в змозі логічно відтворити подію, виділити головне¹. Таким чином, реальна подія суб'єктивізується в ході вербального оформлення допитуваним, що може призвести до її викривлення.

Метою фіксування доказової інформації за допомогою науково-технічних засобів є точне, оперативне, повне, об'єктивне і наочне її відображення. Більше того, метою фіксування за допомогою ві-

¹ Павлюк Н. В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту) : монографія / Н. В. Павлюк ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : Апостіль, 2013. – С. 27; 28; 36; 28–29; 129; 32; 43.

деозапису процесуальної дії є відображення динамічних процесів і дій суб'єктів, які є носіями доказової інформації¹. Особливо це стосується неповнолітніх молодшого віку, які, як правило, не вміють правильно розповісти про те, що вони бачили, через недостатній розвиток у них зв'язної мови². Деяка частина інформації передається неповнолітнім не в мовленнєвій формі, а за допомогою жестів, міміки. Усе це створює передумови для багатозначного тлумачення їх висловів, що не може не позначитися на достовірності інформації, яка ними передається³. Чимало важливої інформації завдяки використанню науково-технічних засобів можна одержати, вивчаючи зовнішні та внутрішні прояви, що відбуваються на підсвідомому рівні допитуваного. Відомо, що внутрішнє переживання особи найчастіше супроводжується підвищеною нервозністю, блідістю або почервонінням обличчя, руховими реакціями, вигуками та іншими зовнішніми проявами, які слідчий має вчасно помітити і правильно оцінити⁴.

Викривлення у показаннях можуть мати місце не тільки при їх словесному повідомленні неповнолітнім, а й у діяльності самого слідчого. Виникнення такого викривлення може відбутися через те, що слідчий не розчув, неправильно зрозумів і неточно зафіксував одержану інформацію в протоколі допиту⁵. Поспішність, неуважність, необ'єктивність слідчого, захоплення однією, найбільш вірогідною версією можуть перешкодити йому правильно з'ясувати та передати в протоколі відомості, що були одержані під час до-

¹ Павловец Г. А. Фиксация доказательственной информации с помощью цифровых средств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. А. Павловец ; Акад. МВД Респ. Беларусь. – Минск, 2012. – С. 8–9.

² Черных Э. А. Психологические основы допроса несовершеннолетних свидетелей и предъявления им для опознания на предварительном следствии / Э. А. Черных // Учен. зап. – М. : ВЮЗИ, 1968. – Ч. 1, вып. XVII. – С. 44.

³ Коченов М. М. Психология допроса малолетних свидетелей : метод. пособие / М. М. Коченов, Н. Р. Осипова. – М. : ВИ по ИП и РМПП, 1984. – С. 28.

⁴ Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : монографія / В. В. Коваленко. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. – С. 161.

⁵ Сафин Н. Ш. Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве (процессуальный и криминалистический аспекты проблемы) : монография / Н. Ш. Сафин. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1990. – С. 72–73.

питу¹. Зустрічаються випадки, коли слідчий невміло поставленими запитаннями навіть неповнолітньому свою думку про подію, що відбулася, і ця думка витісняє те, що допитуваний сам сприйняв². Відповідно помилки в показаннях неповнолітніх можуть бути зумовлені конформністю, прагненням говорити «як належить»³. Те, що доступно дорослій людині, не завжди може бути правильно зрозуміло неповнолітнім, тому недоступна для його розуміння постановка запитань з боку слідчого чи інших осіб як за формою, так і за змістом може спричинити помилки⁴.

Даючи повну звуко-, відеокартину допиту, фоно-, відеограми сприяють оцінці законності і тактичної правильності проведення процесуальних дій, достовірності та повноти інформації, що передається. У матеріалах звуко-, відеозапису нерідко фіксуються відомості, які не відображені чи неповно відображені у протоколі допиту. У цьому випадку при прослуховуванні фонограми або перегляді відеограми встановлюються раніше невідомі відомості, які в усіх випадках відображені на фоно-, відеограмі і підтверджують протокол. Таким чином, доказове значення фоно-, відеограм полягає у підтвердженні, а в деяких випадках і доповненні протоколів допиту⁵. Доцільність використання аудіо- і відеозапису у випадках фіксування показань неповнолітніх зумовлена необхідністю повного віддзеркалення вербальних та невербальних засобів комунікації під час допиту, сприяння правильному розумінню поведінки неповнолітнього; відображення особливостей специфічних зворотів

¹ Соловьев А. Б. Допрос на предварительном следствии : метод. пособие / А. Б. Соловьев, Е. Е. Центров. – 2-е изд., перераб. – М. : ВИ по ИП и РМПП, 1986. – С. 44.

² Цирульникова Р. И. Допрос несовершеннолетних на предварительном следствии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Р. И. Цирульникова ; Всесоюз. ин-т юрид. наук М-ва юстиции СССР. – М., 1956. – С. 4.

³ Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник / М. И. Еникеев. – М. : НОРМА – ИНФРА · М, 2001. – С. 262.

⁴ Смыслов В. И. Свидетель в советском уголовном процессе : учеб. пособие / В. И. Смыслов. – М. : Высш. шк., 1973. – С. 153.

⁵ Сокиран М. Ф. Питання застосування звуко-, відеозапису у сфері доказування по кримінальних справах / М. Ф. Сокиран // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – Ч. 2. – С. 226.

мови, які неможливо дослівно зафіксувати в протоколі; передачі змістовних позначень, що вживаються неповнолітніми; виявлення ознак впливу на неповнолітнього навіювання з боку інших осіб (у тому числі слідчого); контролю за діяльністю педагога, психолога, батьків та інших законних представників неповнолітнього; одержання інформації про загальний рівень розвитку особи, про її індивідуально-психологічні особливості; фіксування обстановки проведення допиту неповнолітнього¹. У даний час згідно з нормами Кримінального процесуального кодексу України рішення про фіксування процесуальної дії за допомогою науково-технічних засобів під час досудового розслідування, у тому числі й під час розгляду питань слідчим суддею, приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування науково-технічних засобів фіксування є обов'язковим. Обов'язковим також є фіксування за допомогою науково-технічних засобів кримінального провадження в суді під час судового провадження (частини 1, 4 ст. 107 КПК України)². Проте законом необхідно також передбачити обов'язкове застосування цифрового аудіо- та відеозапису під час допиту неповнолітніх осіб у досудовому розслідуванні. Тому вважаємо доцільним доповнити статті 226, 354, 490 КПК України формулюванням про обов'язкове ведення звуко- і відеозапису перебігу допиту за участю малолітньої або неповнолітньої особи за допомогою цифрових науково-технічних засобів.

В статтє отражены особенности показаний, поступающих от несовершеннолетних во время допроса, а также рассмотрены возможности полной и достоверной передачи информации, имеющей доказательственное значение, с помощью технических средств фиксации. Изложены некоторые рекомендации для усовершенствования законодательства Украины, регулирующего порядок применения технических средств фиксации в уголовном производстве.

¹ Павлюк Н. В. Застосування науково-технічних засобів під час фіксації показань неповнолітніх як гарантія якості діяльності слідчого / Н. В. Павлюк // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2009 р. / редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2009. – С. 283–284.

² Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Право, 2012. – С. 62.

Peculiarities of testimony taken from juvenile during interrogation are reflected in the article and opportunities of full and certain communication of information having evidentiary importance with means of fixation are considered. Some recommendations on improvement of Ukrainian legislation governing the order of use of technical means of fixation in criminal proceeding are given.

Рекомендовано до опублікування на засіданні лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 6 від 12 червня 2013 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор В. Ю. Шепітько.